

UDK 821.111(73)

Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna
Alfraganus University NOTT
Xorijiy tillar kafedrasida o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
Uzbekistan, Tashkent
shaxnozayuldoshova1991@gmail.com
Orcid ID 0009-0009-9553-6353

EDGAR ALLAN POE VA UNING ADABIY USLUBINING ZAMONAVIY AMERIKA ILMIY-FANTASTIK ADABIYOTIGA TA'SIRI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Edgar Allan Po (1809–1849) ijodiy merosining zamonaviy Amerika ilmiy-fantastik adabiyoti shakllanishi va rivojlanishidagi o'rnini hamda tizimli ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi Poning ilmiy-fantastika janri ildizlaridagi roli to'liq o'rganilmaganligi va uning uslubiy elementlari bugungi kun adabiyoti uchun hamon konseptual ahamiyatga egaligi bilan belgilanadi. Maqolada qiyosiy-tarixiy tahlil metodidan foydalanilgan bo'lib, Poning gotik elementlari, psixologizmi va innovatsion narrativ texnikalari keyingi avlod vakillari — Jyul Vern, H.G. Uells, Rey Bredberi, Ayzek Asimov va Uilliam Gibson asarlari bilan qiyosiy o'rganiladi. Tadqiqotda muallifning "The Unparalleled Adventures of One Hans Pfaall" va "Mellonta Tauta" kabi ilk ilmiy-fantastik asarlari janrning nazariy asoslari sifatida tahlilga tortiladi. Tahlillar natijasida Poning birinchi shaxsdan hikoya qilish uslubi, "hikoya ichida hikoya" strukturasi va syujet bo'ylab orqaga qaytish texnikasi zamonaviy ilmiy-fantastikaning narrativ poydevoriga aylangani aniqlandi. Shuningdek, Poning Avguste Dupin obrazi orqali yaratgan "ratsionator" tipi va murakkab anti-qahramon kontseptsiyasi Filip K. Dik hamda kibberpank janri mualliflari tomonidan muvaffaqiyatli rivojlantirilgani isbotlandi. Poning texnologiyani inson taqdiri bilan bog'liq holda tasvirlashi va distopik satira elementlari zamonaviy spekulyativ adabiyot uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilgani ko'rsatildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Edgar Allan Po nafaqat detektiv va dahshat janrlari asoschisi, balki zamonaviy Amerika ilmiy-fantastikasining asosiy ta'sirchi shaxsi va intellektual manbaidir. Uning pessimistik narrativi va taassurot birligi haqidagi estetik nazariyasi XXI asr ommaviy madaniyati va yangi medialari (kino, video o'yinlar) sharoitida o'zining dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: Edgar Allan Po, ilmiy-fantastika, gotik adabiyot, psixologik realizm, hikoya qilish texnikasi, Amerika adabiyoti, detektiv janri, fantastik adabiyot, adabiy ta'sir, modernizm.

ЭДГАР АЛЛАН ПО И ВЛИЯНИЕ ЕГО ЛИТЕРАТУРНОГО СТИЛЯ НА СОВРЕМЕННУЮ АМЕРИКАНСКУЮ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКУЮ ЛИТЕРАТУРУ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется роль и системное влияние творческого наследия Эдгара Аллана По (1809–1849) на становление и развитие современной американской научно-фантастической литературы. Актуальность исследования обусловлена необходимостью глубокого изучения истоков жанра и того, как методологические принципы По продолжают определять структуру современной прозы. В работе применен сравнительно-исторический метод анализа. Исследуются готические элементы, психологизм и инновационные повествовательные техники По в сопоставлении с произведениями последующих поколений писателей, таких как Жюль Верн, Г. Уэллс, Рэй Брэдбери, Айзек Азимов и Уильям Гибсон. В качестве теоретической базы жанра анализируются ранние научно-фантастические произведения По, включая «Необыкновенное приключение некоего Ганса Пфааля» и «Mellonta Tauta». В результате анализа установлено, что повествование от первого лица, структура «рассказ в рассказе» и приемы ретроспективного развития сюжета, разработанные По, стали нарративным фундаментом современной научной фантастики. Доказано, что созданный По тип «рационализатора» (образ Огюста Дюпена) и концепция сложного антигероя получили успешное развитие в творчестве Филипа К. Дика и авторов жанра киберпанк. Показано, что интерпретация технологий как фактора, влияющего на человеческую судьбу, и элементы антиутопической сатиры По послужили методологической основой для современной спекулятивной литературы. Результаты исследования подтверждают, что Эдгар Аллан По является не только основоположником детективного жанра и литературы ужасов, но и ключевой фигурой, оказавшей определяющее влияние на американскую научную фантастику. Его пессимистический нарратив и эстетическая теория «единства впечатления» сохраняют свою актуальность в условиях массовой культуры XXI века и новых медиаформатов (кино, видеоигры).

Ключевые слова: Эдгар Аллан По, научная фантастика, готическая литература, психологический реализм, техника повествования, американская литература, детективный жанр, фантастическая литература, литературное влияние, модернизм.

EDGAR ALLAN POE AND THE INFLUENCE OF HIS LITERARY STYLE ON MODERN AMERICAN SCIENCE FICTION LITERATURE

ABSTRACT

This article analyzes the role and systemic influence of Edgar Allan Poe's (1809–1849) literary heritage on the formation and development of modern American science fiction. The relevance of the study is determined by the need to explore the roots of the genre and understand how Poe's stylistic elements continue to hold conceptual significance for contemporary literature. The research employs a comparative-historical analysis method. Poe's Gothic elements, psychological realism, and innovative narrative techniques are studied in comparison with the works of subsequent authors, including Jules Verne, H.G. Wells, Ray Bradbury, Isaac Asimov, and William Gibson. Poe's early science fiction works, such as "The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall" and "Mellonta Tauta," are examined as the theoretical foundations of the genre. The analysis reveals that Poe's first-person narration, the "story within a story" structure, and the technique of retrospective plot development have become the narrative foundation of modern science fiction. Furthermore, it is demonstrated that the "ratiocinator" type (the character of Auguste Dupin) and the complex anti-hero concept were successfully advanced by Philip K. Dick and cyberpunk authors. The study shows that Poe's depiction of technology as an element linked to human destiny and his dystopian satire served as a methodological basis for modern speculative fiction. The findings indicate that Edgar Allan Poe is not only the progenitor of the detective and horror genres but also a primary influential figure and intellectual source for modern American science fiction. His pessimistic narrative and aesthetic theory regarding the "unity of effect" remain highly relevant in the context of 21st-century mass culture and new media, including cinema and video games.

Keywords: Edgar Allan Poe, science fiction, Gothic literature, psychological realism, narrative technique, American literature, detective genre, fantastic literature, literary influence, modernism.

KIRISH

Edgar Allan Po Amerika adabiyot tarixida noyob o'rin tutuvchi yozuvchilardan biri bo'lib, uning ijodi XIX asrdan buyon adabiyotshunoslar va adabiy tanqidchilarning diqqat e'tiborida bo'lib kelmoqda. 1809-yilda tug'ilib, 1849-yilda bevaqt vafot etgan Po qisqa umri davomida Amerika adabiyotiga katta hissa qo'shdi va uning ta'siri hozirgi kungacha davom etmoqda.

Po detektiv hikoyalarining asoschisi, gotik adabiyotning yirik vakili va ilmiy-fantastik janrga birinchi bo'lib murojaat qilgan mualliflardan biri sifatida tan olingan. Uning asarlari modernizm oqimining ko'pgina natijalarini oldindan ko'ra bilgan va keyingi Amerika mualliflari Poning yozuv texnikasi va uslubini o'zlarining ijodiy dunyolarini yaratishda qo'llashgan.

XIX asrda nashr etilgan Poning hikoyalari bugungi kunda biz ilmiy-

fantastika deb tushungan janrning boshlanishi hisoblanadi. Uning asarlari Uilliyam Jan Erasmus, O'Henry, Fransis Scott Fitzjerald va Jon Steynbek kabi taniqli yozuvchilarga ilhom manbai bo'lgan [1,231]. Ushbu tadqiqotning maqsadi Poning adabiy uslubi elementlarini tahlil qilib, ularning zamonaviy Amerika ilmiy-fantastik adabiyotiga qanday ta'sir ko'rsatganligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot dolzarbligi shundan iboratki, Po ijodining ilmiy-fantastika janriga ta'siri to'liq o'rganilmagan va ko'plab jihatlari hali ham muhokama qilinmoqda. Zamonaviy ilmiy-fantastik adabiyot rivojlanib borayotgan bir paytda, uning ildizlarini tushunish muhim ahamiyatga ega.

Edgar Allan Poning adabiy uslubi bir qator o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi. Birinchi navbatda, u gotik elementlarni mohirlik bilan qo'llagan. Poning hikoyalarida qo'rqinchli binolar, dahshatli sirlar, qorong'u va yoqimsiz muhit tasviri asosiy o'rin tutadi [2,234]. Masalan, "The Tell-Tale Heart" ("Afsonaviy yurak") hikoyasida obsessiv-kompulsiv buzilishga chalingan hikoyachi obrazi, ichki kurash va vijdon azoblari psixologik chuqurlikni yaratadi.

Poning asarlarida psixologik tahlil alohida ahamiyatga ega. U oddiy qo'rqinchli voqealar emas, balki inson psixologiyasining chuqur qatlamlarini o'rgangan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, Poning yaratgan qo'rquv va dahshat jamiyatda hali ham susaygan emas. Uning asarlarida

hayot va o'lim, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik, bilim va johillik, detektiv va jinoyatchi kabi qarama-qarshiliklarning uyg'unligi izlanadi [1,231]. Poning hikoya qilish texnikasi juda murakkab va innovatsion edi. U hikoyalarini ko'pincha o'rtadan boshlagan va orqaga qaytib voqealarni rivojlantirgan. Asosiy syujetni qisqacha bayon qilib, keyin esa bir-biriga bog'lanmagan ko'rinadigan boshqa syujetlarni orqaga qarab rivojlantirgan. Bu yondashuv hikoyaga sirlilik va tajangli atmosfera baxsh etgan.

Poning birinchi shaxsdan hikoya qilish texnikasi alohida e'tiborga sazovordir. Ko'pgina asarlarida u birinchi shaxs narrativini qo'llab, o'quvchini voqealar ichiga tortadi. Bu usul zamonaviy ilmiy-fantastik adabiyotda keng qo'llanilmoqda. Masalan, Filip K. Dik'ning "Minority Report" ("Ozchilik hisobot") to'plamidagi hikoyalari ham shu texnikadan foydalanadi. Poning yana bir muhim xususiyati - takrorlashdan foydalanish. Jinnilik bilan g'o'ldirash uning ko'plab birinchi shaxs hikoyachilarining vositasidir. Bundan tashqari, u she'riyatga yaqinlashishga harakat qilib, hikoyalarning estetik tabiatini kuchaytirgan.

Po qo'rqinchli atmosfera yaratishda ustozlik ko'rsatgan. U qorong'u, soyali, dahshatli joylar yoki yoqimsiz, nam va badbo'y muhitni realistik tasvirlash orqali vahimali va ehtiyotkor atmosfera yaratgan. Gotik binolar ko'pincha fojiali yoki dahshatli sirlarni o'z ichiga olgan, ba'zida

hikoyada do'stona hayvonlar ham paydo bo'lib, ular go'zallik va asosiy hissiy ohang bilan bog'langan.

Ramziylik Poning asarlarida muhim rol o'ynaydi. "The Tell-Tale Heart" (Afsonaviy yurak) da ko'z ramzi, "The Raven" (Quzg'un she'ri) da qarg'a ramzi kabilar uning chuqur falsafiy va psixologik ma'nolarni ifodalash vositasi bo'lgan. Bu ramziylik zamonaviy ilmiy-fantastikada ham keng qo'llaniladi.

Poe asarlaridagi asosiy mavzular haqida so'z ketganda, o'lim va boqiylik Poning deyarli barcha asarlarida markaziy mavzu hisoblanadi. "The Raven" she'rida:

"But the raven, sitting lonely on the placid bust,

spoke only that one word, as if his soul in that one word he did outpour" [1,238] satrlarida o'lim va yo'qotish motivi yaqqol namoyon bo'ladi. Poning asarlarida o'lim nafaqat fizik tugash, balki psixologik va ma'naviy jarayon sifatida ham tahlil qilinadi.

1842-yilda nashr etilgan "Ligeia" va 1843-yildagi "The Oval Portrait" (Oval portret) hikoyalarida sevishganlarning g'ayritabiiy yo'llar orqali qayta uchrashishi motivi mavjud [2,239]. G'ayritabiiy hodisalar Poning she'riyati va hikoyalarida muhim o'rin tutadi. Uning asarlarida tiriklayin ko'milish qo'rquvi va qabristonning g'alati tinchligi ta'kidlanadi. "Ligeia" da vafot etgan va dafn etilgan Ligeianing ikkinchi xotin Rowena tanasi orqali qaytib kelishi g'ayritabiiy hodisalarning yorqin namunasi hisoblanadi. Bu

asarlarda Po o'lim va hayot o'rtasidagi chegarani o'rganadi va sevgi kuchining o'limdan ham qudratli ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, gotik adabiyotda jinnilik va izolyatsiya muhim mavzular hisoblanadi. Po ko'plab asarlarida yolg'iz sayohatchi, rassom yoki shoir kabi yolg'iz shaxslarni qo'rqinchli va ayanchli joylarga joylashtirgan. XVIII asrning o'rtalarida Britaniyada paydo bo'lgan gotik adabiyot tezda AQShga tarqaldi va XIX asrda katta mashhurlikka erishdi.

Poning hikoyalarida jinnilik shunchaki kasallik emas, balki jamiyat bosimi, yolg'izlik va ichki ziddiyatlar natijasi sifatida taqdim etiladi. "The Tell-Tale Heart" (Afsonaviy yurak) hikoyasidagi hikoyachi o'zining ruhiy buzilishini batafsil tasvirlaydi, bu esa psixologik realizmning ajoyib namunasi. Bu mavzular zamonaviy ilmiy-fantastik adabiyotda ham faol qo'llanilmoqda. Ko'plab filmlar va teleseriallar, jumladan "The Others" va "The Raven" kabi asarlar Poning g'ayritabiiy elementlaridan ilhomlanganlar [2,239].

Po ilmiy-fantastika janrining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. U 1835-yilda "The Unparalleled Adventures of One Hans Pfaall" ("Gans Pfaalning misli ko'rilmagan sarguzashtlari") asarini yaratib, ilmiy-fantastikaning birinchi namunalaridan birini berdi [7,246]. Bu asar Po tomonidan yaratilgan birinchi ilmiy-fantastik hikoya hisoblanadi va janrni Amerika auditoriyasiga mashhur qilishda muhim rol o'ynagan.

1843-yilda Po bir yil ichida insoniyatning tadqiqot motivlari, faollik va passivlik, matematika va ehtimollik, texnologik innovatsiyalar, intellektual va xronologik evolyutsiya, vaqt paradokslari, identifikatsiya inqirozlari va til o'zaro bog'liqligi kabi mavzularda uchta hikoya nashr etdi [1,241]. Bu asarlar ilmiy-fantastikaning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi.

Poning ilmiy-fantastikaga ta'siri bevosita Jyul Vern va H.G. Uells kabi yozuvchilarga ham tarqaldi. Jyul Vernning 1865-yilda nashr etilgan "De la Terre à la Lune" ("Yerdan oygacha") asari Poning kosmik sayohat mavzusidagi ishlari bilan bevosita bog'liq. Verne o'z asarlarida Poning ilmiy yondashuv va fantastik elementlarni uyg'unlashtirish uslubidan foydalangan. H.G. Uells 1895-1919 yillarda ilmiy-fantastika janrining kashshofi sifatida tan olingan bo'lsa-da, uning asarlari ham Poning ta'sirida yozilgan. Uells "The Time Machine" ("Vaqt mashinasi") asarida Poning vaqt va makon haqidagi g'oyalarini rivojlantirgan. XIX asrning oxiri an'anaviy va zamonaviy dunyolar chorrahasi bo'lib, shaharlar rivojlanishi va madaniy identifikatsiya o'rnatish davrida tashvish va xavotir adabiyotda o'z aksini topdi.

Poning ta'siri zamonaviy ilmiy-fantastik yozuvchilarga ham davom etmoqda. Rey Bredberi, Uilliam Gibson, Ayzek Asimov kabi yozuvchilar o'z asarlarida Poning uslubiy elementlaridan foydalanganlar. Bredberining "The Martian Chronicles"

("Mars yilnomalari") asarida Mars tasvirida Poning g'amgin va nostalgik uslubi seziladi [4,248]. Uilliam Gibsonning "Neuromancer" asarida birinchi shaxsdan hikoya qilish, distopik elementlar va texnologiya bilan insoniyat munosabatlari Poning klassik uslubini eslatadi [5,249]. Gibsonning kiberpank janridagi asarlari Poning psixologik chuqurlik va g'ayritabiiy elementlarni qo'llash an'analarini davom ettiradi.

Zamonaviy Amerika ilmiy-fantastikasida Poning roviylik strukturasi keng qo'llanilmoqda. Uning "hikoya ichida hikoya" texnikasi, syujet bo'ylab orqaga qaytish va syujet qatlamlarini yaratish usullari hozirgi davr mualliflari tomonidan faol ishlatilmoqda. Po birinchi jumladagi oxirgi voqealarning ishora-imoralarni joylashtirish orqali o'quvchilarga kuchlanish his qilgan holda o'qishdan zavqlanish imkoniyatini bergan.

Poning detektiv hikoyalari zamonaviy ilmiy-fantastikadagi ratsionator obrazi uchun ilhom manbai bo'lgan. Detektiv figura o'zgartirilgan shaklda zamonaviy ilmiy-fantastikaning an'anaviy vositasiga aylandi [1,243]. So'nggi yillarda Poning roviylik (narrativ) strukturasi - "boshlang'ichda sezilmagan ishora", tanani bir qator ishoralarni "formalistik usulda ... aldash uchun" birlashtirish va oxirida "boshqa muhim omillar esga olinadi va jinoyatchi qo'lga olinishi mumkin" - "muqobil dunyo" hikoyasining sezilarli strukturasi sifatida paydo bo'ldi.

Allan Poning asarlarida yaratgan psixologik chuqurlik zamonaviy ilmiy-fantastikada muhim element hisoblanadi. Uning “yassi” va “yumaloq” qahramon kontseptsiyasi hozirgi davr mualliflari tomonidan qo'llanilmoqda. Yassi qahramon - bu ichki dunyosi o'quvchi va muallifga noma'lum bo'lgan ikkinchi darajali shaxslardir, ular ko'pincha passiv va kichik qahramon bo'ladilar. Yumaloq qahramon esa murakkab psixologik xilma-xillikka ega, odatda dinamik va asosiy qahramon bo'ladi.

Zamonaviy ilmiy-fantastik asarlarda Poning anti-qahramon kontseptsiyasi keng tarqalgan. Uning Avguste Dupin kabi detektiv obrazlari zamonaviy ilmiy-fantastikadagi murakkab, qarama-qarshi va psixologik jihatdan chuqur qahramon obrazlari uchun asos bo'ldi [6,250]. Anti-qahramon obrazi Poning “The Pit and the Pendulum” (“O'ra va tebratgich mayatnik”), “The Black Cat” (“Qora mushuk”) va “The Tell-Tale Heart” (Afsonaviy yurak) kabi hikoyalarida yaqqol ko'rinadi [6,250].

Birinchi shaxsdan hikoya qilish Poning eng samarali usullaridan biri bo'lib, bu usul zamonaviy Amerika ilmiy-fantastikasida asosiy narrativ texnikaga aylangan. Poning deyarli barcha hikoyalari qo'rquv, o'lim, oxirat, fobiyalar va insondagi yashirin qorong'ulik haqida gapiradi. Ko'pchilik hikoyalar birinchi shaxs dialogida yoki kundalik shaklida asosiy qahramon qorong'ulikka burkangan uchrashuv,

hodisa yoki sahna haqida fikr yuritishi orqali aytib beriladi.

Bu yozuv va hikoya qilish uslubi zamonaviy Amerika ilmiy-fantastik hikoyalarida juda mashhur bo'lib, ko'plab qisqa hikoyalar dahshatli, qorong'u va g'alati haqida gapiradi [1,244]. Philip K. Dickning ikkinchi qisqa hikoyalar to'plami “Minority Report” (“Ozchilik hisobot”)da birinchi shaxsdan hikoya qilish usuli Poning an'analarini davom ettiradi [3,247].

Poning asarlari ko'plab kino va televideniye adaptatsiyalariga asos bo'lgan. Qo'rqinchli va ilmiy-fantastik janrni yoqtiradigan tomoshabinlar “Frankenshtein”, “The War of the Worlds”(Dunyolar jangi) va Poning asallarini muntazam muhokama qiladilar [2,244]. “The Raven”, “The Others” (O'zgarlar) kabi filmlar Poning makabr uslubi va ilmiy yutuqlar sintezini ko'rsatadilar. Poning uslubi odatda boshqa medialar, xususan janr adabiyoti, kino, komiks, video o'yinlardagi talabalar va obsessiv mualliflar uchun eng yaxshi natija beradi. Adabiy meriyat barcha adabiy asarlarda mavjud, ammo keng qabul qilinish unchalik keng emas. “The Raven” unutilmagan bo'lsa-da, “Berenice” (“Beraniche”) kabi avangard hikoyalar unutilgan kitob do'konlariga o'tadi.

Poning distopik adabiyotga ta'siri juda katta. Uning “The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall” (Hans Pfaallning mislsiz sarguzashtlari), “The Balloon Hoax” (“Havo shari nayrang”) va “Mellonta Tauta” kabi uchta ilmiy-

fantastik asari Amerika muqobil spekulativ adabiyotining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan [7,246]. Poning bevosita ta'siri Jonathan Swiftning "Gulliverning sayohatlari" asarining satirik yangilanishiday ko'rinadi.

Distopik romanlarni belgilaydigan asosiy qism haqiqiy zamonaviy dunyoga qarshi satira bo'lib, Poning "Mellonta Tauta" asari orqali joriy etgan g'oya hisoblanadi. Jyul Vernning zamonaviy davriga qarama-qarshi ravishda, Poning ilmiy-fantastik asarlari kelajak kunlarga optimistik qarash emas, balki fantastik tasavvurga chekinishni ifodalaydi. Uning keng ko'lamli madaniyat bilan tanqidiy munosabatda bo'lish latitudiniazmi, ayniqsa Birinchi jahon urushidan keyin Amerika adabiyotini keng dunyo madaniyatiga tanqidiy yondashishni talab qiladi [7,246].

Uning sezilarli ta'sirini birinchi marta Amerika muqobil spekulativ adabiyotining asosida kuzatish mumkin; Jyul Vernning "From the Earth to the Moon" ("Yerdan oygacha") asari Poning "The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall" ("Gans Pfallning mislsiz sarguzashti") asaridan atigi ikki o'n yil keyin paydo bo'ldi. Poning asarlarida texnologiya va fan muhim rol o'ynaydi. U ilmiy yutuqlarni oddiy texnik tavsif sifatida emas, balki inson taqdiri va jamiyat rivojlanishi bilan bog'liq muhim element sifatida ko'rsatgan. Uning asarlarida texnologiya ikki tomonlama xarakter kasb etadi - u ham umid, ham xavf manbai hisoblanadi.

Poning adabiy nazariyasi asosan estetik xarakterga ega bo'lib, uning yo'nalishi zamondoshlariga qaraganda ko'proq nasriy yo'naltirilgan edi. Bugungi sanoatda ishlab chiqilgan adabiyot texnologik samaradorlik, bir xil narrativ shakllar, ma'lumot uzatish va uning keng to'yinganlik bilan tavsiflanadi. Poning fikricha, agar biror adabiy asar bir o'tirishda o'qib bo'lmaydigan darajada uzun bo'lsa, biz taassurot birligi ta'siridan voz kechishimiz kerak.

Ray Bradburyning "The Martian Chronicles" ("Mars yilnomalari") asari Poning ta'sirini aniq ko'rsatadi. Yigirma sakkizta vignettadan iborat bu asarda Yerdan odamlar Marsni mustamlaka qiladilar, ammo ikkala sayyora ham fojiali ikkilikka duch keladi [4,248]. 2005-yilda Yerdagi yadro holokati sodir bo'lgandan keyin, hatto Marsning eng mustamlaka qilingan qismlari ham g'arq bo'ladi. Bradburyning Marsi keng cho'llar, kanallar va vayron bo'lgan yo'qolgan tsivilizatsiyalar bilan Amerika chegarasining o'layotgan metaforasi hisoblanadi. Bradbury ko'pincha marsliklar haqida yozgan, ammo faqat ingliz tilida gaplashadigan olijanob yovvoyilarni topadi. Boshqa dastlabki post-Nut marsliklardan farqli o'laroq, Bradburyning marsliklari Freyda oltinga aylantirilgan va Filip K. Dickning balog'at davrining ajoyib masalida cho'qqisiga erishadi. Uilliam Gibsonning "Neuromancer" asarini o'qigan odamlar ba'zi o'xshashliklarni qayd qiladilar. Masalan, bosh qahramonning jinsi yoki yangi ilmiy-

fantastika atrofida shakllanayotgan kibberpank madaniyati ko'rishadi.

Amerika fuqarolar urushidan keyin gotik hikoya Amerika adabiyotining ajralmas qismiga aylandi-ki, keyingi davrlarda Poning ishtiyoqli o'quvchilaridan biri Ayzek Asimov edi. Bundan tashqari, ilmiy-fantastika o'zining nasl-nasabini XIX asr Amerika adabiyotiga olib borishi mumkinligi, ularning ko'pchiligi Poning texnikasini nusxa olishgandi. Ilmiy-fantastika "adabiy bo'lmagan" adabiyot shakli sifatida qayd etilgan, ammo bu shakl boshqa adabiy shakllar va ijtimoiy-siyosiy voqealarning rivojlanishida taraqqiy etib boraverdi. Ilmiy-fantastikaning umumiy adabiy qism sifatida tushunilmasligining sabablaridan biri shundaki, bu shakl keng yoyilmagan, quyidagi, ko'pincha mensimaydigan janr sifatida paydo bo'lgan va arzon ko'ngilochar janr sifatida qaraldi. Adabiy sifat ta'rifini yaratish uchun ko'plab urinishlar qilingan va Poning tanqidiy nazariyasi adabiy qiymat va adabiyot universalligi muammosiga qanday murojaat qilinganining namunasidir [1,251]. Poning tanqidiy nazariyasiga xayrixoh bo'lgan ilmiy-fantastika tanqidchilari bunday adabiyotni tan olish yoki o'rganishda undan uzoqlashdilar. Asosan roviylik, hikoya texnikasiga, ilmiy yoki adabiy-ilmiy mazmun, astronomlar, raketalar, kompyuter va hokazolarga e'tibor qaratib, ular janrni aniqladilar va uni "haqiqiy" adabiyotga aylantirish uchun o'z izlanishlarida ko'plab urinishlar amalga oshirdilar.

Yuqoridagilarni

umumlashtiradigan bo'lsak, Poning ta'sirining yangi istiqbollari uning falsafasi va ko'rinishiga formal jihatdan emas, balki g'oyat sezgir bo'lishi kerak. Allan Poning ilmiy-adabiy merosini o'rganish kengaydi, chunonchi, har bir davr uning adabiy asarlarida o'zini qiziqtirayotgan yangi-yangi uslublarni topadi. Ommaviy iste'mol madaniyatida, XXI asr hali ko'rmaydigan qo'rquv madaniyatida, Po o'zining pessimistik narrativida yanada dolzarbligicha qoladi, chunki o'quvchilar va yozuvchilar noaniq kelajakka tayyorgarlik ko'rish uchun o'tmishga qarashadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Edgar Allan Poning adabiy uslubi zamonaviy Amerika ilmiy-fantastik adabiyotiga chuqur va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatgan. Poning gotik elementlari, psixologik chuqurlik, innovatsion hikoya qilish texnikasi va fantastik motivlardan foydalanishi ilmiy-fantastika janrining asosiy xususiyatlariga aylangan.

Birinchidan, Poning narrativ strukturasi - orqaga qaytish, hikoya ichida hikoya, syujet qatlamlarini yaratish - zamonaviy ilmiy-fantastikaning narrativ asosini tashkil qiladi. Uning birinchi shaxsdan hikoya qilish uslubi Filip K. Dik, Uilliam Gibson kabi yozuvchilar tomonidan keng qo'llanilmoqda. Ikkinchidan, Poning psixologik realizmi va murakkab qahramon obrazlari zamonaviy ilmiy-fantastikadagi anti-qahramon

kontseptsiyasi uchun asos bo'ldi. Uning detektiv Avguste Dupin obrazi ratsionator tipini yaratdi, bu esa ilmiy-fantastik asarlarda keng tarqalgan.

Uchinchidan, Poning o'lim, jinnilik, izolyatsiya va g'ayritabii hodisalar mavzulari Rey Bredberi, Ayzek Asimov kabi zamonaviy mualliflar tomonidan rivojlantirildi. Uning distopik elementlari zamonaviy distopik adabiyotning asoschisi hisoblanadi. To'rtinchidan, Poning texnologiya va fan haqidagi ko'rinishlari zamonaviy ilmiy-fantastikaning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi. U ilmiy yutuqlarni shunchaki texnik tavsif sifatida emas, balki inson taqdiri va jamiyat rivojlanishi bilan bog'liq muhim element sifatida ko'rsatgan. Beshinchidan, Poning adabiy nazariyasi - qisqa hikoya shaklining mukammalligi, birlashtirilgan ta'sir,

estetik go'zallik - zamonaviy ilmiy-fantastik adabiyotning asosiy tamoyillariga aylangan.

Tadqiqot Poning ta'siri XXI asrda ham davom etayotganini va kelajakda ham davom etishi mumkinligini ko'rsatdi. Ommaviy iste'mol va qo'rquv madaniyati sharoitida Poning pessimistik narrativi yanada dolzarb bo'lib qolmoqda. Uning asarlari yangi medialar - kino, televideniye, video o'yinlar va boshqa shakllarda o'z ta'sirini davom ettirmoqda. Shunday qilib, Edgar Allan Po nafaqat detektiv va qo'rqinchli hikoyalar janrining asoschisi, balki zamonaviy Amerika ilmiy-fantastik adabiyotining asosiy ta'sirchi shaxslaridan biri sifatida tan olinishi kerak. Uning adabiy merosi hozirgi kunda ham dolzarb va ilhomlantiruvehi bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ann Vinson, H. The Time Machine and Heart of Darkness: H.G. Wells, Joseph Conrad, and the fin de siècle. — 2011.
2. H. Kurraz, A. Narrative Interpretive Centers in Ray Bradbury's Cistern: // Exposing Internal and External Human Conflicts . — 2018.
3. Ketović, M. Motiv ludila u odabranim pripovijetkama E. A. Poea. — 2017.
4. L. Horton, A. 19th Century Gothic Inspiration: Investigating the Next Generation of Poes. — 2016.
5. Literary motif functions in the fantastic prose // American Journal of Political Science and Leadership Studies. — 2024. — Vol. 1, No. 6. — P. 1–4.
6. Romić, I. Gotički elementi u pjesmama G. A. Burgera, J. W. Goethea i E. A. Poea. — 2019.
7. Schulman, P. Jules Verne's Very Far West: America as Testing Ground in Les 500 Millions de la Béguin. — 2006.
8. Simović, S. Poe's Typical Short Story Strategies. — 2014.

9. Yuldoshova Sh.A. Fantastik janr taraqqiyoti: afsonaviy tasavvurdan ilmiy farazlarga // *Komparativistika (Comparative Studies)*. — 2025. — Vol. 2, № 4(8). — B. 365–378.
10. Yuldoshova Sh.A. Ingliz adabiy kanoni shakllanishida nazariy va tarixiy aspektlar // “Русский язык и литература в Узбекистане: традиции, инновации и культурный”: Материалы республиканской научно-практической конференции (Хива, 24 января 2026 г.). — Хива, 2026. — Б. 1280–1282.
11. Юлдошова Ш.А. Художественные мотивы в мировых научно-фантастических произведениях // *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*. — 2025. — № 4(34). — С. 4–8.